



<https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.161>
УДК 398.3+394.2]:930(477) «10/20»

Наталія СТИШОВА

кандидат історичних наук,
заступник директора з наукової роботи,
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України (Київ, Україна)
stishovans@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ЗДОБУТКИ ТА СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДУХОВНИХ ОСНОВ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Мета — за архівними, писемними джерелами та науковими працями проаналізувати стан фіксації й вивчення духовних основ української культури з проєкцією на календарну обрядовість як одну з базових констант цивілізаційного поступу українства. Для реалізації важливим є розгляд хронологічних принципів структурування народної культури, а також взаємовплив релігійного та світського компонентів як невід'ємних складників у контексті вивчення сакральної сфери. **Методологічну основу** дослідження становлять принципи наукового пізнання — історизму, узагальнення, системний підхід до комплексного й достовірного аналізу теми, а також поєднання загальнонаукових методів зі спеціально-історичними. **Наукова новизна** полягає у залученні до наукового обігу нового джерельного матеріалу з традиційної та сучасної календарної обрядовості українців, зібраного авторкою під час польових етнографічних експедицій упродовж 1997—2021 рр. **Висновки.** Детальне опрацювання джерельної бази цієї проблематики дає змогу констатувати, що взаємовплив релігійного і світського компонентів потребує наукового ґрунтового доповнення. В умовах війни Росії проти України (та по її завер-

Цитування: Стішова Н. Історіографічні здобутки та сучасні наукові підходи до вивчення духовних основ української культури. *Український історичний журнал*. 2023. № 2 (569). С. 161—178. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.02.161>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2023. № 2 (569)

шенню) актуальною є потреба дієвої програми заходів державного рівня, спрямованих на відродження й популяризацію традиційної духовної культури задля формування єдиної політичної та громадянської української нації.

Ключові слова: історія, етнографія, календарна обрядовість, свята, релігія, архівні джерела, друковані джерела, українська культура, духовна культура.

Багата та насичена глибокими сенсами духовна культура українського народу беззаперечно є тим найбільшим надбанням, в якому знаходить своє втілення національний творчий потенціал. Підґрунтям цивілізаційного розвитку сучасного українського суспільства дотепер залишається традиційна народна культура як ключовий маркер ідентичності. Збереження й осмислення етнокультурної спадщини, що формує нашу самобутність і визначає нас у системі координат «свій — чужий», особливо у час повномасштабного російського воєнного вторгнення, — першочергове завдання для забезпечення єдності та подальшого поступу українства. Саме з цих позицій виникає потреба в реактуалізації історіографічного доробку наших попередників (істориків, етнографів, філософів, релігієзнавців тощо) у справі фіксації, аналізу, інтерпретації культурного досвіду українців попередніх епох як основи для національної консолідації сьогодення задля спільного майбутнього.

Життя народу впродовж календарного року, з усталеними компонентами традиційної духовної культури, здавна перебувало в полі зору фахівців, про що свідчить відповідна джерельна база. Комплексний, багатогранний, узагальнюючий підхід до вивчення й аналізу різнобічних процесів календарної обрядовості потребує залучення широкого кола усних, архівних, друкованих джерел, розмаїтих за походженням, інформаційним і науковим потенціалом, що сприяє ґрунтовному та об'єктивному висвітленню задекларованої теми. Для ефективного її представлення пропонуємо використати усталені класифікаційні підходи: опубліковані матеріали, неопубліковані архівні документи, матеріали польових етнографічних досліджень, спогади сучасників, періодика, а також фото- та відеоматеріали приватного й державного характеру.

Першоджерелом у народознавстві вважаємо зафіксовані результати подорожей іноземців (дипломатів, релігійних діячів, мандрівників, купців тощо), які в різні історичні періоди відвідували Україну. Найдавніші щодо обрядовості описи слов'янських земель належать греко-візантійським (VI—X ст.) та арабським письменникам і мандрівникам (IX—X ст.). Їхні фіксації здебільшого були уривчастими та однобічними, стосувалися переважно тих ділянок життя і звичаїв, які найбільше цікавили авторів (похоронні й поминальні обряди, гостини, забобони). Ці описи ввійшли до впорядкованої В. Січинським збірки [1]. Подібної антології, різноманітної за змістом і значної за обсягом, доти ще не було в українській історіографії. Книжка витримала п'ять видань (1937, 1938, 1939, 1942, 1946 рр.), утім широкому колу шанувальників вітчизняної історії та мистецтва була здебільшого невідома. У 1991 р., звернувшись до історіографічної спадщини, її почав публікувати «Український істо-

ричний журнал», заодно умістивши й невеличкий біографічний нарис про В. Січинського [2, С. 146].

Іншим важливим джерелом, окрім записів мандрівників, щодо вивчення українців та «околичних» народів (половців, «ляхів», литовців, «угрів», «волохів», чехів та ін.), є літописи, цінність яких полягає не лише в історичній вірогідності зафіксованих фактів, а й у тому, що їхні творці долучали матеріали безпосереднього спостереження дійсності, тобто записи етнографічного спрямування. Особливе місце серед давніх пам'яток займає «Повість временних літ» [3], де порушено найскладнішу в етнографії проблему — походження народів Русі-України, етнічного складу її населення, яке мало свою мову, звичаї, вірування тощо.

Серед пам'яток письменства XI—XIII ст. заслуговують на увагу твори єпископа Кирила Турівського (близько 1130 — після 1182 рр.; народився й жив у Турові на Поліссі, про що згадує Іпатіївський літопис) — мислителя, проповідника, церковнослужителя, який активно впливав на суспільство як своєю діяльністю, так і творами [4]. До нашого часу дійшли його промови та казання «Притча про душу й тіло», «Слово на антипасху» [5], вісім промов на церковні свята [6].

До найдавніших літературних джерел кінця XVI ст., в яких побіжно висвітлено українську святково-обрядову культуру, календарні звичаї, а також подано незначну, проте цінну інформацію щодо язичницьких обрядів та вірувань, належать полемічні послання ченця І. Вишенського [7]. У його творах подано народні святкові традиції Поділля й Волині — від звичаю колядування на Різдво й до купальських «ігрищ». Будучи по суті нехристиянськими, вони лише формально прив'язані до церковного календаря. У своїх «казаннях» монах засуджував позацерковні обряди [7, С. 44], натомість нині цей матеріал особливо цінний у висвітленні традиційної духовної культури українців.

Працю французького військового інженера-картографа Г.Л. де Боплана «Опис України» (середина XVI ст.) вважають найавторитетнішим джерелом пізнання історії та культури українського етносу й першим історико-етнографічним дослідженням [8]. Книга вміщує матеріали про флору, фауну України, історію запорізького козацтва, становище, побут селян, соціальні конфлікти, опис обрядів і звичаїв українців, зокрема весілля, храмування, залицяння дівчат до парубків тощо. Наведені автором цікаві факти свідчать про давні й оригінальні традиції, що склалися впродовж багатьох століть і відбили своєрідність етнічної культури.

Цінним джерелом є також Густинський літопис (1670 р.), в якому вперше подано народні уявлення про божества, загалом життя народу [9]. На особливу увагу заслуговує «Синопис» І. Гізеля (опублікований 1674 р.) [10]. Упродовж XVII—XIX ст. праця витримала до тридцяти видань [11]. Основним завданням автора було систематизувати й коротко викласти інформацію про події, історичні концепції. Причому нерідко він просто наводив різні їхні версії без додаткових коментарів або без власного ставлення до них [12]. У тексті

чітко проступає неприязнь до язичницької обрядовості. При описах Різдяного рядження або ж Обливального понеділка (на Великдень) згадані дійства незмінно засуджуються [11, С. 35—36]. Відомо, що царські грамоти, гетьманські універсали, укази митрополитів погрожували учасникам таких обрядодій різноманітними покараннями. Так, згідно зі статутом Чернігівської духовної семінарії (XVIII ст.), тих, хто «обличчя свої сажею бруднять або ганчіркою голову свою змочують, грають на гусях і домрі, сопілці», могли відлучити від сповіді [13, С. 92]. Однак, попри все, дохристиянський світогляд та звичаєво-обрядова культура збереглися донині. У 2002 р. І. Жиленко опублікувала монографію, присвячену праці І. Гізеля, в якій умістила її текст, адаптувавши його до сучасної української мови, а також долучила відповідні коментарі [11].

Значний вплив на розвиток національної свідомості українського населення справив фундаментальний твір кінця XVIII ст. авторства Я. Марковича, присвячений «Малоросії» та її мешканцям [14]. Перша частина вийшла друком 1798 р. та містила відомості про побут, господарство, державно-політичний устрій Гетьманщини, природу, історію, передає мову, зовнішність українців, розмаїтість традицій, звичаїв, обрядів. Книга мала започаткувати великий історико-географічний опис України, але задум цей так і залишився незавершеним.

Іншому представникові роду Марковичів належить унікальний за своїм змістом щоденник, який він сумлінно вів упродовж 1716—1767 рр. Автор представив широку картину життя, побуту, економіки, суспільних відносин, загальнокультурних і літературних інтересів тодішньої козацької старшини. Спочатку ці записи опублікував його онук у Москві (1859 р.), а потім О. Лазаревський у Києві (1893—1897 рр., т. I—III) і В. Модзалевський у Києві та Львові (1913 р., т. IV). Матеріали з традиційної духовної культури у щоденнику Я. Марковича зафіксовано поодинокі, проте навіть незначні дані мають особливу цінність для науки. До прикладу, занотовано: «1735 год, Генварь мсць. Понедел. Крещеніе. 1) День былъ подобній прежним во всем... 2) Сего дня были с князем на осщеніи води на рѣцѣ и по сем обѣдали у него» [15, С. 2]. Запис з іншого тому: «1723 г. 17. Неделя. Въ Андрѣевцѣ всенощное и кресту въ неделю крестопоклонную церемонѣю отправляно» [16, С. 17]. Цими фрагментами ми підтверджуємо тяглість народної обрядовості.

Цінним джерелом у дослідженні української традиційної культури стали духовні пісні — синкретичні жанрові твори позалітургійного призначення й ортодоксального змісту, витримані в дусі церковного вчення. У своєму класичному вияві вони постали у XVII—XVIII ст. у вигляді словесно-віршованих музичних творів зі строфічною будовою [17, С. 325]. До цього жанру належить «Богогласник» — найпопулярніша збірка релігійної поезії та піснеспівів (духовні канти, псалми), поширена на південно-західних теренах України (кінець XVIII — початок XIX ст.) і вперше надрукована греко-католицькими редакторами в Почаївському монастирі 1791 р. Видання містило 249 віршів із нотами (зокрема 213 українською або церковнослов'янською, 33 польською, 3 латин-

ською мовами), які звеличували Ісуса Христа, Богородицю. Зміст поділявся на чотири розділи: пісні до «Господських» свят (колядки та піснеспіви до Різдва, на Богоявлення, Стрітіння, Великий піст, Великдень, Вознесіння, Зіслання Святого Духа, Пресвяту Трійцю, Преображення, Воздвиження Чесного Хреста, Промисел Божий); пісні до Богородичних свят (Різдво, Успіння Пресвятої Богородиці, а також присвячені Почаївській, Загоровській, Піддубецькій, Кременецькій, Підгорецькій та ін. чудотворним іконам Божої матері); пісні на честь святих (архістратига Михаїла, великомучениці Варвари, святителя Миколая та ін.); інші пісні (покаяння, смерть, Страшний суд) [18]. Духовна пісня слугує цінним доповненням у дослідженні української традиційної культури.

Етнологічна література XIX ст. характеризується працями переважно емпіричного спрямування. Одним із перших, хто поклав початок етнографічному дослідженню, вважається уродженець Кременеччини Г. Коллонтай (1750—1812 рр.) — громадський та релігійний діяч, письменник, філософ. Він не лише ініціював широку зацікавленість слов'янською проблематикою в польському науково-культурному середовищі, але й сам безпосередньо долучився до студіювання побуту українського народу, його звичаїв та обрядів на Поліссі [19, С. 12]. Важливим джерелом щодо вивчення народної духовної культури українців стали записи членів Варшавського товариства друзів наук і студентів Віленського університету [19, С. 20]. Перші узагальнюючі етнографічні праці з досліджуваної тематики з'явилися на початку XIX ст.

В українському народознавстві ключовою постаттю цього періоду вважається провісник етнології як комплексної науки про народну культуру та етнічну історію, вчений польського походження А. Чарноцький (З. Доленга-Ходаковський; 1784—1825 рр.), який активно досліджував Волинь, Полісся, Поділля, Галичину, Наддніпрянщину та інші регіони. На початку XIX ст. він здійснив польові записи з метою фіксації народної творчості, святково-обрядової звичаєвості, фольклорних зразків (понад 2000 лише українських пісень). Саме цим було започатковано практику збирання етнографічного матеріалу «в полі». Ним же вперше в історії науки запроваджено основи паспортизації, фіксації слов'янських пам'яток, а також створено унікальну класифікаційну систему запису топонімів за етимологічним принципом. З. Доленга-Ходаковський виступив з ідеєю комплексного вивчення історії та культури слов'ян на матеріалах археології, топоніміки, етимології, геральдики, фольклору, етнографії, історичної географії з активним застосуванням методу картографування. У цьому контексті С. Єфремов 1919 р. підкреслював: «Ходаковський перший у нас став на живий ґрунт народності в етнографії, перший “пішов у народ” в буквальному розумінні та нахилив й інших до того. Захоплення народною творчістю у Ходаковського впливало не з бездушного колекціонерства або сухого антикварства, а з ентузіастичного бажання спізнати саму душу народності, відшукати ту вищу красу і правду, яку наш етнограф угадував серед народу» [20, С. 238]. Сам З. Доленга-Ходаковський активно закликав дослідників «не приростати до крісла» [21, С. 489].

Тривалий час матеріали вченого були розпорошені по різних архівосховищах. За життя З. Доленги-Ходаковського опубліковано лише кілька його праць. Окремі пісні, зібрані ним, увійшли до фольклорних збірок М. Максимовича, П. Лукашевича, М. Гоголя, П. Киреевського. Великі публікації з'явилися лише у другій половині ХХ ст. [22]. Більшість польових записів дослідника й досі перебувають у рукописах, а значну частину втрачено. Лише 1974 р. в Києві зусиллями О. Дея, Л. Малаш-Оksamитової було проведено роботу з пошуку пісенних записів З. Доленги-Ходаковського та здійснено наукову систематизацію відповідного матеріалу. Фольклористичну спадщину дослідника, його методику збирання, записування, транскрибування, класифікації українських народних пісень проаналізував О. Дей, упорядкувавши академічне видання [23].

Важливим видається міжнародний контент нашої проблематики. Так, до масиву етнографічних досліджень про Україну належать ґрунтовні праці польського фольклориста, композитора, члена Краківської академії наук О. Кольберга (1814—1890 рр.). Упродовж своєї наукової діяльності він вивчав традиційну народну культуру поляків і найближчих сусідів, зокрема українців. Багата з етнографічного погляду територія поєднувала у собі різні взаємовпливи, викликаючи в дослідника особливе зацікавлення. О. Кольберг студював звичаї, традиції, усну народну творчість та ін. Результатом його копіткої праці стало фундаментальне 38-томне видання (1857—1890 рр.) під загальною назвою «Люд: Його звичаї, спосіб життя, мова...». До цього корпусу увійшли й дослідження української народної творчості та матеріальної культури: «Покуття», «Волинь: Обряди, мелодії, пісні», «Білорусь-Полісся», «Карпатська Русь», «Поділля» та ін. Наприклад, 4-томне «Покуття» (1882—1889 рр.) вважається найбільш ґрунтовним етнографічним виданням, присвяченим цьому регіону [24].

У першій половині ХІХ ст. в Україні поступово формувалася інтелігенція, розпочиналося національно-культурне відродження, відповідно зростає інтерес до студювань життєвого устрою, побуту, культури, фольклору, психології народу. Саме у цей період тривало, наприклад, етнографічне вивчення Слобожанщини. Було започатковано часопис «Харьковские губернские ведомости», який мав офіційну й неофіційну («Прибавления») частини. Остання містила побутову, рекламну, метеорологічну інформацію, а також дослідження з історії, етнографії, археології, географії. Матеріали з історії краю на початковому етапі існування газети посіли чільне місце серед дописів, присвячених українській культурі. До таких віднесемо історико-етнографічні розвідки Г. Квітки «Про Харків та повітові міста Харківської губернії», «Відомості про Харківську губернію» [25].

Значну роль відіграв послідовник Г. Квітки — філолог-славіст, історик, палеограф І. Срезневський, який, продовжуючи дослідження попередника з історії слобідських полків, друкував у «Прибавлениях» упродовж 1839 р. свій нарис «Історичний огляд громадського устрою Слобідської України» [26]. Він підготував до видання зібрані на теренах Харківської, Полтавської та

Катеринославської губернії експедиційні фольклорні матеріали, які побачили світ 1833 р. у друкарні Харківського університету під назвою «Запорожская старина» (загалом вийшло 6 книжок) [27]. Це були збірки про минуле України від раннього литовського періоду до XVIII ст. Також вони містили чимало етнографічного матеріалу (історичні пісні, думи, нариси про побут і звичаї козаків). Праця мала важливе значення в подальшому розгортанні досліджень культури й побуту Слобідської України та ширше — українського народу.

Яскравою постаттю в авторському колективі «Прибавлений» став письменник, етнограф, археолог, статистик В. Пассек (1808—1842 рр.). Як нащадок слобідського козацько-старшинського роду, він цікавився українською старовиною та зробив значний внесок в етнографічне вивчення краю. У своїй книжці [28] особливу увагу приділив його історико-етнографічному опису. Ця праця надихнула автора на комплексне й детальне вивчення Слобожанщини. У 1839 р. в неофіційній частині «Харьковских губернских ведомостей» з'явився великий «Нарис Харківської губернії», який згодом вийшов окремим виданням [29]. Тут висвітлювалася матеріальна та духовна культура слобожан (житло, одяг, побут, звичаї, харчування, календар, промисли, ремесла тощо), а також досліджувався зв'язок тогочасної народної культури зі спадщиною дохристиянських часів. В. Пассек засвідчував, що «в деяких українських обрядах збереглося чимало давнього», наводячи як приклад свято Купала, щедрівки, веснянки. Доробок автора має велике значення для історії культури як одна з перших вдалих спроб перетворення спорадичних етнографічних пошуків на систематичні наукові студювання.

Цінну джерельну базу щодо дослідження української історії, етнографії, археології, краєзнавства, релігієзнавства, духовної культури становлять матеріали, розміщені в періодичних виданнях. Упродовж 1838—1918 рр. у численних адміністративно-територіальних одиницях Російської імперії виходили друком «Губернские ведомости», зокрема й у Волинській (Житомир, 1838—1917 рр.), Катеринославській (Катеринослав, 1838—1918 рр.), Київській (Київ, 1838—1866 рр.), Подільській (Кам'янець-Подільський, 1838—1900 рр.), Полтавській (Полтава, 1838—1911 рр.), Харківській (Харків, 1838—1874 рр.), Херсонській (Одеса, 1838—1904 рр.), Чернігівській (Чернігів, 1838—1907 рр.) губерніях. Ці видання мали, як уже згадано вище, офіційну та неофіційну частини, які друкувалися окремо зі власною пагінацією. В останній було опубліковано чимало статей із різних аспектів дослідження духовної та матеріальної культури. В умовах заборони українського книгодрукування та мови губернські часописи, безперечно, були чи не єдиним джерелом оприлюднення матеріалів про Україну. І до виходу в 1905 р. в Лубнах першої українськомовної газети «Хлібороб» існувала російськомовна українська історія та етнографія, започаткована саме «Губернскими ведомостями», а також журналом «Киевская старина» [30]. Неофіційні частини газет містили чимало унікального етнографічно-статистичного матеріалу. Так, неабияку цінність становить стаття редактора «Волинских губернских ведомостей» О. Братчикова, присвячена

«домашньому життю» місцевих селян, їхнім звичаям, забобонам, що з часом, у 1869 р., вийшла окремим відбитком.

Вагомим складником джерельної бази дослідження релігійного життя на українських землях виступає єпархіальна періодика. Так, упродовж 1860—1872 рр. дев'ять церковно-адміністративних одиниць в межах українських земель Російської імперії започаткували власні видання — «Херсонские епархиальные ведомости», «Киевские...», «Черниговские...», «Подольские...», «Полтавские...», «Волынские...», «Харьковские...», «Таврические...», «Екатеринославские...». Вони також склалися з двох частин: офіційної та неофіційної. У другій серед іншого публікувалися й статті з різноманітних питань загальної та місцевої історії, археології, етнографії, біографічні нариси, некрологи, бібліографічні огляди, повідомлення про ювілейні вроchистості, поточні події тощо. Ця частина стала цінним джерелом інформації щодо висвітлення храмових свят, ушанувань померлих. Серед авторів і редакторів були відомі вчені, краєзнавці, діячі церкви: М. Максимович, М. Петров, О. Андріяшев, Ю. Сіцинський, Г. Милорадович та ін.

Середина XIX ст. ознаменувалася започаткуванням етнографічного вивчення України. Основоположником національної етнографії став перший ректор Університету св. Володимира в Києві, історик, філолог, фольклорист, енциклопедист М. Максимович. Його (на жаль, незавершена) праця «Дні й місяці українського селянина» (1856 р.) містить систематизований опис повір'їв, звичаїв, обрядів, пов'язаних з основними календарними датами річного циклу. Свого часу П. Попов, біограф М. Максимовича, про це дослідження зауважив: «Тут викладено звичаї, прикмети та повір'я малоросів, пов'язані з тим чи іншим днем у році й пояснені заувагами про їх історичне походження. Живою світлою розповіддю та майстерно дібраними уривками з народних пісень наочно окреслено всю весну» [31]. Навіть у незавершеному вигляді праця М. Максимовича заслужено користується високим авторитетом.

Починаючи з 1880-х рр. дослідники приділяли неабияку увагу експедиційному вивченню різних регіонів України. Цей період ознаменувався ґрунтовними монографічними виданнями, в яких поряд із багатьма аспектами матеріальної й духовної культури народу розглянуто проблему календарної обрядовості. Фундаментальними працями в українській етнографії стали тритомні «Етнографічні матеріали, зібрані у Чернігівській і сусідніх із нею губерніях» (1895, 1897, 1899 рр.) [32], збірник «З вуст народу: Малоросійські оповідання, казки та інше» (1900 р.) Б. Грінченка [33]. А. Кримський ґрунтовно проаналізував народознавчий доробок останнього, зауваживши, що його праця — «найутішніше явище у цій царині» [34]. Розлогу рецензію на «Етнографічні матеріали...» надав В. Горленко, пишучи, що «стараннями Б. Грінченка зібрано зразки народної творчості, створені старовинним типом сільського життя», які стають історією [35, С. 228—229].

Важливим джерелом щодо вивчення традиційної духовної культури є також значний етнографічний матеріал, зібраний на Київщині, Полтавщині

ні, Чернігівщині істориком, етнографом, фольклористом, композитором М. Маркевичем. Учений підготував окремі нариси про побут місцевого населення, календарну та родинну обрядовість, харчування, повір'я, які мали ввійти до збірника «Внутрішнє життя Малоросії від 1600 року до нашого часу», однак на заваді стала смерть дослідника. Готовий матеріал М. Маркевича взявся опублікувати І. Даниленко, утім лише ті розвідки, що збереглися в архіві автора (звичаї, повір'я, кухня, напої українців). Як результат, у 1860 р. вийшла друком відповідна праця [36], а решта рукописів опинилися у розрізаних приватних колекціях.

Особливе місце в українській науці належить П. Чубинському. Власні етнографічні студії та залучення фольклорного матеріалу роблять його творчу спадщину справжньою скарбницею. Вихід у світ упорядкованих ним багатотомних «Праць етнографічно-статистичної експедиції у Західноруський край» (1872—1878 рр.) переконливо засвідчив самобутність національної духовної культури. У виданні, що стало результатом фольклорно-етнографічних подорожей під керівництвом П. Чубинського 1860—1870 рр., зафіксовано численні зразки українського фольклору, юридичних звичаїв і рішень, наведено ґрунтовний статистичний матеріал. «Праці...» було визнано справжнім шедевром в історії етнографії та відзначено золотими медалями Російського географічного товариства (1873 р.), Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875 р.), Уваровською премією Петербурзької академії наук (1879 р.) [37, С. 933]. Цей науковий доробок має незмірне значення для сучасного дослідника, про що справедливо зауважував Ф. Вовк: «Його (П. Чубинського — *Н.С.*) збірник становить величезний, до цих пір майже неопрацьований і невикористаний науковий матеріал, якого вистачить ще надовго» [38, С. 59]. У 2008—2011 рр. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України) перевидав цей семитомник, що стало поштовхом для проведення новітніх досліджень. Упродовж 2016—2021 рр. за матеріалами експедицій «Шляхами П. Чубинського» підготовлено й опубліковано колективну працю у 12 томах «Етнографічний образ сучасної України: Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів» та «Етнографічний образ українців зарубіжжя: Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів», які є своєрідними «спадкоємцями» видання П. Чубинського.

Із другої половини XIX — початку XX ст. найрізноманітніша інформація щодо вивчення традиційної культури українців почала з'являтися на шпальтах численних періодичних і продовжуваних видань: «Университетские известия» (1861—1919 рр.), «Этнографическое обозрение» (з 1889 р.), «Живая старина» (1890—1916 рр.), «Киевская старина» (1882—1906 рр.). Навколо останнього, зокрема, згуртувалися визначні історики, етнографи, мовознавці М. Костомаров, Д. Яворницький, М. Сумцов, Т. Рильський, Б. Грінченко, М. Петров, О. Потебня та ін. У часопису «Основа» (1861—1862 рр.) висвітлювався розвиток української історіографії. В «Трудах Киевской духовной

академії» (1860—1917 рр.), окрім історії православної церкви, публікувалися також літописи, фольклорна спадщина. Виходили друком «Вестник Екатеринославского земства» (1903—1905 рр.), «Александровский городской вестник» (1904—1906 рр.), «Літературно-науковий вістник» (1898—1932 рр.), «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (від 1892 р.) та ін. Цікаві відомості містять праці В. Пурієвича «Деякі звичаї моїх земляків у приватному побуті» (1866 р.), Г. Осовського «З подорожніх нотаток по Житомирському й Овруцькому повітах» (1868—1869 рр.). Окремі дані щодо вивчення духовних основ української культури знаходимо також у публікаціях М. Сумцова [39], М. Довнара-Запольського [40], П. Яроцького [41] та ін.

Паралельно з цим нашу увагу привернули збірники літературознавчого спрямування, в яких частково подано календарну обрядовість у публікаціях К. Сементовського [42], Г. Базилевича [43], а також видання «Перемишлянин» (1850, 1855, 1859, 1861 рр.), де вміщено перекази, різножанрові пісні, календар, інформаційні матеріали, господарські поради [44]. Проте згадані публікації нерідко відзначаються відсутністю чіткої паспортизації фольклорних текстів і спорадичним висвітленням обрядовості календарних свят, що певним чином знижує їхню наукову цінність.

Після встановлення в Україні радянської влади на базі Етнографічної секції Українського наукового товариства було створено Етнографічну комісію як науково-дослідну установу Історико-філологічного відділу ВУАН (1921—1933 рр., голова акад. А. Лобода), що займалася збиранням та вивченням традицій і поточного стану народної культури. Її друкованим органом був «Етнографічний вісник» (1925—1932 рр.), де висвітлювалися актуальні питання української етнографії, а спадкоємцями стали часописи «Український фольклор» (1937—1939 рр.), «Народна творчість» (1939—1941 рр.), «Народна творчість та етнографія» (1952—2009 рр.), «Народна творчість та етнологія» (з 2011 р.; видання ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України). Результати роботи зазначеної інституції також публікувалися в «Бюлетені Етнографічної комісії ВУАН» (1926—1930 рр.), «Збірнику...» (1921—1931 рр.) та «Записках Історико-філологічного відділу ВУАН» (1919—1931 рр.).

На початку 1930-х рр. однією з форм політичних репресій, що саме тоді розгорталася, стала заборона дослідницької діяльності та як наслідок — ліквідація періодичних академічних видань і насильне впровадження «передової» марксистсько-ленінської методології. У результаті в радянській Україні було знищено всі народознавчі осередки, репресовано більшість фахівців та на десятиліття припинено наукові студії. Відновлення етнографічних пошуків почалося в Києві лише в повоєнні роки. Західні українські землі радянізація народознавчої науки охопила після того, як вони опинилися у складі СРСР (1939—1940, 1945 рр.).

У результаті етнографія міжвоєнного періоду зіткнулася з чималими проблемами. По-перше, через неналежну кількість кваліфікованих спеціалістів неможливо було провести широкомасштабні польові студії та зреалізувати великі

наукові задуми. По-друге, змінився об'єкт дослідження (відтепер вивчали культуру й побут не одного села, містечка чи регіону, а колгоспників і робітників), що значно звузило коло діяльності. Наприклад, на Поліссі (Чорнобильський р-н) у 1934 р. було здійснено одне з перших досліджень колгоспного побуту [45].

На Волині, яка тоді входила до складу Польщі, з 1934 р. діяла урядова Комісія наукових досліджень східних земель, що виступила з програмою своєї діяльності. Реалізувати її мала етнологічна експедиція (1934—1937 рр.) під керівництвом Ю. Обрембського. Утім Друга світова війна унеможливила опублікування результатів тих студій. Нині величезний архів фотодокументів із Полісся зберігається у США. Відомі лише часткові звіти, зокрема опубліковані 1936 р. у статті Ю. Обрембського «Нинішні люди Полісся» та «Етнічна проблема Полісся» [46, С. 20].

Волинь перебувала в полі зору багатьох дослідників, серед них і Я. Гофмана, котрого зацікавили народні звичаї краю, які він збирав в анкетній формі¹. Будучи директором гімназії в Рівному, головою правління Спілки вчителів Волинського шкільного округу, ініціював проведення найрізноманітніших краєзнавчих досліджень, включно з геологічними та метеорологічними спостереженнями, вивченням фольклору й побуту волинян. У результаті з'явилися десятки томів: детально описано близько 3000 населених пунктів, їхню історію та особливості. Я. Гофман був засновником і головним редактором видання «Rocznik Wołyński» (1930—1939 рр.), яке суттєво вплинуло на розвиток місцевої історіографії, археографії, етнології, краєзнавства, бібліографії. Також він — автор «Путівника по Волині» (1938 р.).

Цінну джерельну базу становлять зразки календарних пісень, зібраних на Поліссі дослідником традиційної музики та фольклору академіком Ф. Колесою під час експедиції 1937 р. [47]. В. Пастущин на основі власного польового матеріалу, зібраного у краї в 1938 р. під час стаціонарного (впродовж двох місяців) перебування у с. Дрочево Берестейського повіту, підготував відповідне монографічне дослідження. Проте його так і не вдалося опублікувати. Праця висвітлює традиційну культуру поліщуків (господарство, житло, ремесла, промисли, кулінарію, календарну та сімейну обрядовість, пісні тощо). Рукопис зберігався в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, і був виданий у 2014 р. [48].

Лише з 1950-х рр. на Поліссі почалося відродження народознавчих дисциплін, а отже й поживлення польових досліджень, основним завданням яких на той час було вивчення «нового радянського» колгоспного та робітничого побуту. Поступово зростав добробут народу, відбувалися зміни у соціальному, культурному житті села. У ці роки календарна звичаєвість «не просто вижила, а й розквітла у своєму святкуванні» [49, С. 414].

У 1960-х рр., із настанням хрущовської «відлиги», радянське суспільство зазнало певної лібералізації, відбулося поживлення українознавчих, народо-

¹ Державний архів Рівненської обл. (далі — ДАРО). Ф. 160. Оп. 1. Од. зб. 45. 16 арк.

знавчих студій, однак відродження етнографічної науки тривало у складних політичних умовах творення суспільства без національних традицій, що й відбилосся на вивченні духовної культури українців.

Значна кількість публікацій присвячувалася описам «соціалістичних» обрядів. Спостерігалася тенденція до використання народної обрядовості як матеріалу для створення «нових радянських свят». Це засвідчено, наприклад, у працях О. Кувеньової («Свята колгоспної України», 1963 р.), В. Келембетової («Побут і релігійні пережитки: етнографічно-соціологічне дослідження», 1974 р.), В. Панасенко («Нові обряди на Закарпатті», 1975 р.), С. Стеценка («Розвиток та вдосконалення радянських свят і обрядів», 1976 р.). Звісно, що такі студії здебільшого мали виразне ідеологічне спрямування.

У полі дослідження опосередковано перебували також різні аспекти співвідношення релігійної та світської сфер календарно-святкової обрядовості, які вивчали П. Бондарчук [50], П. Косуха (1987 р.), В. Руднева (1982 р.), Д. Угринович (1975 р.) та ін. Найбільше уваги приділялося питанню місця обрядовості в народному побуті, особливостям свят, обрядів у різні історичні періоди, їхнім функціям у суспільстві.

Оригінальною джерельною базою дослідження стали й польові етнографічні матеріали, записані авторкою впродовж 1997—2021 рр. у 12 українських селах Північного Підляшшя (1997 р., Польща), у Румунії (2021 р., селище Пардіна в повіті Тулча), а також на Київщині (Бориспільський, Броварський р-ни, 2003 р.), Львівщині (Сокальський р-н, 2004 р.), Тернопільщині (Кременецький р-н, 2004 р.), Рівненщині (Дубровицький, Сарненський, Зарічненський, Корецький р-ни, 2003 р.), Запоріжжі (Новомиколаївський р-н, 2012 р.), Харківщині (Ізюмський р-н, 2003 р.), Донеччині (Слов'янський, Краснолиманський, Артемівський р-ни) під час комплексних і тематичних експедицій, проведених ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України та в рамках індивідуальних досліджень. Зібрано цінний матеріал, який значно доповнив, розширив і збагатив наявний фонд зафіксованих свідчень. Одна з причин збереження традиційної культури Північного Підляшшя — це свобода віросповідання, завдяки чому місцеве населення не зазнало релігійних утисків, а в Румунії — географічний чинник, тобто ізоляція етнічних українців-мешканців румунської частини дельти Дунаю (нащадків задунайських козаків), що в цьому випадку відіграло позитивну роль консерванта традиційної укладу.

Достовірною джерельною базою дослідження послужило унікальне етнографічне видання, в якому представлено матеріали з календарної обрядовості всіх областей України, записані під час експедицій 80-х рр. ХХ — початку ХХІ ст. співробітниками ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України [51].

В Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів згаданої установи зберігається чимало цінних етнографічних матеріалів, зокрема у фондах В. Кравченка «Щоденники» (ф. 15-1), «Матеріали про лучник» (ф. 15-3), Н. Дмитрука «Матеріали з народного календаря, зібрані на Волині в 1923—1929 рр.» (ф. 1-5), «Матеріали з народного календаря, зібрані на Коростен-

щині» (ф. 1-5), Д. Маломужа «Магічні елементи в похоронному обряді на Звенигородщині» (ф. 1), «Етнографічні та фольклорні матеріали з Полтавщини, записані студентами Пирятинського педтехнікуму у 1925—1927 рр.» (ф. 1), «Матеріали до народного календаря» (ф. 1). Важливим та інформативним щодо вечорниць є фонд Н. Заглади «Матеріали з етнографічних досліджень в Чорнобильському районі на Поліссі в 1934 р.» (ф. 43)².

Найбільш фактографічно насичений фонд «Етнографічна комісія ВУАН» (ф. 1), де зберігається зібраний на Поділлі громадськими кореспондентами матеріал, який вони надіслали профільній інституції. Це зразки народної духовної культури — казки, приказки, звичаї, пісні, голосіння, народний календар, повір'я, записані у краї в 1920—1930-х рр.

У процесі дослідження опрацьовано також матеріали Державного архіву Рівненської обл., а саме фонд Я. Гофмана³. Важливе значення має ф. 11 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, що містить цінні свідчення традиційної духовної культури⁴.

* * *

Отже можна зробити висновок про значне накопичення в етнологічній, історичній, фольклористичній, релігієзнавчій літературі відомостей із широкого спектра питань, дотичних до духовної культури. Матеріал, зібраний упродовж ХІХ — початку ХХІ ст., слугує важливою емпіричною базою вивчення еволюційних і трансформаційних процесів традиційної культури. Джерельну базу розширено за рахунок проведених авторкою у 1997—2021 рр. польових етнографічних обстежень 50 сіл України, 12 українських сіл Північного Підляштя (Польща), селища Пардіна (Румунія), що надає дослідженню новизни, оригінальності та актуальності.

Аналіз сучасного стану визначеного у статті сегмента духовної культури дає змогу резюмувати, що у ХХ ст. відбувся процес безповоротних структурних змін і поступового відмирання релігійно-обрядових та магічних елементів, спричинений секуляризацією, ідеологічними чинниками, модернізацією суспільного життя. Очевидним є той факт, що нині бракує праць щодо висвітлення взаємовпливу релігійного і світського компонентів у духовній культурі українців, а також ролі й місця обрядів у релігійній сфері. Умови сучасного життя, поточна ситуація, пов'язана з війною Росії проти України та після її завершення потребують дієвої програми заходів державного рівня, спрямованих на відродження й популяризацію морально-етичного складника народно-календарних свят, звичаїв, обрядів, які позитивно впливатимуть на виховання молоді в національних традиціях, що неодмінно сприятиме завершенню тривалого процесу формування політичної української нації.

² АНФРФ ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України. Ф. 43. Оп. 5. Од. зб. 166. 93 арк.

³ ДАРО. Ф. 160. Оп. 1. Од. зб. 45. 16 арк.

⁴ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського. Ф. 11. Од. зб. 22907. 9 арк.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Sichynskiy, V. Chuzhyntsi pro Ukrainu. Kyiv: Dovira, 1946 [in Ukrainian].
[Січинський В. Чужинці про Україну. Авґсбург: Вид. Петра Павловича, 1946. 118, VIII с.].
2. Rychka, V. Unikalna antolohiia istorychnykh svidchen pro Ukrainu. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*. 1991. 3: 138-146 [in Ukrainian].
[Ричка В.М. Унікальна антологія історичних свідчень про Україну. *Український історичний журнал*. 1991. № 3. С.138—146].
3. Povist mynulykh lit: Litopys / Perekaz Blyznetsya V.S. 2-he vyd. Kyiv: Veselka, 1982. 226 s. [in Ukrainian].
[Повість минулих літ: Літопис / Переказ Близнеця В.С. 2-ге видання. Київ: Веселка, 1982. 226 с.].
4. Istoriiia ukrainскої movy: Khrestomatiia X—XIII st. / Peredm., upor., kom. V.V. Nimchuk. Kyiv; Zhytomyr, 2015. 350 s. [in Ukrainian].
[Історія української мови. Хрестоматія X—XIII ст. / Передм., упор., ком. В.В. Німчук. Київ; Житомир, 2015. 350 с.].
5. “Slovo na antypaskhu” Kyryla Turivskoho XII st. u spysku XIV st. Istoriiia ukrainскої movy: Khrestomatiia X—XIII st., 248—256. Kyiv; Zhytomyr [in Ukrainian].
[«Слово на антипасху» Кирила Турівського XII ст. у списку XIV ст. Історія української мови. Хрестоматія X—XIII ст. / Передм., упор., ком. В.В. Німчук. Київ; Житомир, 2015. С. 248—256].
6. Sushytskyi, T. Do pytannya pro literaturnu shkolu XII v. *Zapysky Ukrainскої naukovoї tovarystva v Kyevi*. 1909. 4: 3-20 [in Ukrainian].
[Сушицький Т. До питання про літературну школу XII в. *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Ред. ком.: М. Грушевський, В. Перетц, К. Михальчук. 1909. Кн. 4. 164 с. С. 3—20].
7. Vishenskiy, I. Sochineniya. Moscow; St. Petersburg, 1955 [in Russian].
[Вишенский И. Сочинения. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1955. 372 с.].
8. Beauplan, Guillaume Levasseur de. Opis Ukrainy. Lviv: Kameniari, 1990 [in Ukrainian].
[Боплан, Гійом Левассер де. Опис України. Пер. з фр., прим. та передм. Я.І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. 301 с.].
9. Polnoe sobranie russkich letopisey. Saint Petersburg, 1908. Vol. 2 [in Russian].
[Полное собрание русских летописей. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2. XVI с. 87 с.].
10. Hiziel, I. Sinopsis ili kratkoe opisanie ... Saint Petersburg, 1674 [in Russian].
[Гизиев И. Синопсис или краткое описание от различных летописцев, о начале славянского народа, о первых киевских князях, и о житии св. князя Владимира... Санкт-Петербург: Изд. при Импер. акад. наук, 1674. 124 с.].
11. Zhylenko, I. Synopsys Kyivskiy. *Lavrskiy almanakh*. 2002. 2 [in Ukrainian].
[Жиленко І.В. Синопсис Київський. *Лаврський альманах*. 2002. Спецвип. 2. 194 с.].
12. Synopsys (1674). URL: <https://studfile.net/preview/6389482/page:8/> [in Ukrainian].
[Синопсис (1674). URL: <https://studfile.net/preview/6389482/page:8/> (дата звернення: 20.01.2023)].
13. Galkovskiy, N. Vorba khristianstva z otatkami yazychestva v drevnej Rusi. *Zap. Mosk. arkheolog inst.* 1913. II.; 1916. I: 92 [in Russian].
[Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. / *Зап. Московск. археол. инст.* 1913. Т. II.; 1916. Т. I. С. 92].
14. Markovich, Ya. Zapiski o Malorossii, ee zhitelyakh i proizvedeniyakh. Ch. 1. Saint Petersburg, 1798 [in Russian].

- [Маркович Я. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях. Санкт-Петербург, 1798. Ч. 1. 98, [4]с.].
15. Zherela do istorii Ukrainy-Rusy. Kyiv—Lviv: Arkheohr. komis. NTSh; T. 22. Dnevnyk Yakova Markovycha T. 4: 1735—1740. 1913. 385 p.
[Жерела до історії України-Руси. Київ—Львів: Археогр. коміс. НТШ; Т. 22. Дневник Якова Марковича. Т. 4: 1735—1740 pp. 1913. 385 с.].
 16. Lazarevskiy, A. (Ed.). Dnevnik generalnogo podskarbiya Yakova Markovicha (1717—1767 gg.). Vol. 1. Kyiv, 1893 [in Russian].
[Дневник генерального подскарбья Якова Марковича (1717—1767 гг.): [в 3 ч.] / Под ред. А. Лазаревского. Киев, 1893. Ч. 1: 1717—1725 гг. 329 с.].
 17. Skrypnyk, H. (Ed.). Dukhovna pisnia v lirnytskomu repertuari. In: Istoriiia ukrainskoi muzyky: U 7 t. Vol. 1. Book 1. Kyiv: Vyd-vo IMFE, 2016 [in Ukrainian].
[Духовна пісня в лірицькому репертуарі. В кн.: Історія української музики: У 7 т. Т. 1: Від найдавніших часів до XVIII ст. Кн. 1: Народна музика. Київ, 2016. 440 с.].
 18. Fondovyi arkhiv Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. URL: <https://studfile.net/preview/6389482/page:8/> [in Ukrainian].
[Фондовий архів Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. URL: <https://studfile.net/preview/6389482/page:8/> (дата звернення: 20.01.2023)].
 19. Boltarovych, Z.F. Ukraina v doslidzhenniakh polskykh etnohrafiv XIX st. Kyiv: Nauk. dumka, 1976 [in Ukrainian].
[Болтарович З.Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. Київ: Наук. думка, 1976. 140 с.].
 20. Yefremov, S. Istoriiia ukrainskoho pyshmenstva. Kyiv, 1995 [in Ukrainian].
[Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. 688 с.].
 21. Dołęga-Chodakowski, Z. Putevue zapiski. *Zhurnal Ministerstva putej soobsbcheniya*. 1898. XX: 489 [in Russian].
[Доленга-Ходаковский З. Путевые записки. *Журнал Министерства путей сообщения*. 1898. Ч. XX. С. 489].
 22. Dołęga-Chodakowski, Z. Śpiewy Sławiańskie pod strzechą wiejską zebrane. Warszawa, 1973. T. 1. 305 s. [in Polish].
 23. Dołęga-Chodakowski, Z. Ukrainski narodni pisni u zapysakh Zoriana Dolenhy-Khodakovskoho z Halychyny, Volyni, Podillia, Prydniprovschyny, Polissia. Kyiv: Naukova dumka. 1974 [in Ukrainian].
[Доленга-Ходаковский З. Українські народні пісні у записах Зоріана Доленги-Ходаковського з Галичини, Волині, Поділля, Придніпровщини, Полісся. Київ: Наукова думка, 1974. 781 с.].
 24. Boltarovych, Z. Ukraina v doslidzhenniakh polskykh etnohrafiv XIX st. Kyiv: Naukova dumka, 1976 [in Ukrainian].
[Болтарович З.Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. Київ: Наук. думка, 1976. 140 с.].
 25. Pribavlenie k “Kharkovskim gubernskim vedomostyam”. Kharkov, 1838. № 30. S. 200-209 [in Russian].
[Прибавление к «Харьковским губернским ведомостям». Харьков, 1838. № 30. С. 200—209].
 26. Pribavlenie k “Kharkovskim gubernskim vedomostyam”. Kharkov, 1839. S. 1-51 [in Russian].
[Прибавление к «Харьковским губернским ведомостям». Харьков, 1839. С. 1—51].
 27. Sreznevskiy, I. Zaporozhskaya starina. Ch. 1. Kharkov, 1833 [in Russian].
[Срезневский И. И. Запорожская старина. Ч. 1. Харьков, 1833. 82 с.].
 28. Passek, V. Malorossiya. Putevue zapiski Vadima. Moscow, 1834 [in Russian].
[Пассек В. Малороссия. Путевые записки Вадима. Москва, 1834. С. 113—155].

29. Passek, V. Oчерк Kharkovskoy gubernii. *Kharkovskie gubernskie vedomosti*. Kharkov, 1839 [in Russian].
[Пассек В.В. Очерк Харьковской губернии. *Харьковские губернские ведомости*. Харьков, 1839. № 26. С. 181—189].
30. Hubernski vidomosti (1838—1917) pry zasnuvanni hazety viddilu NBUV. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2255> [in Ukrainian].
[Губернські відомості (1838—1917) у фондах газетного відділу НБУВ. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2255>] (дата звернення: 21.01.2023)].
31. Popov, P. Dni i misiatsi ukrainskoho selianyna M.O. Maksymovycha. *Mystetstvo, folklor, etnografiya*. T. 1. Kyiv, 1947 [in Ukrainian].
[Попов П.М. Дні і місяці українського селянина М.О. Максимовича [Неопублікована частина]. Мистецтво, фольклор, етнографія. Т. 1. Київ, 1947. С. 206—252].
32. Grinchenko, B.D. *Etnograficheskie materialy, sobrannye v Chernigovskoy i sosednikh s ney guberniakh*. Chernigov: Tur. Hubern. Zemstva. Вып. 1. 1895; Вып. 2. 1897; Вып. 3. [in Russian].
[Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов: Тип. Губерн. Земства. Вып. 1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. 1895. 308 с.; Вып. 2: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и проч. 1897. 390 с.; Вып. 3: Песни. 1899. 765 с.].
33. Grinchenko, B. *Iz ust naroda: Malorusskie rasskazy, skazki i proch.* Chernigov, 1900 [in Russian].
[Гринченко Б. Из уст народа: Малорусские рассказы, сказки и проч. Чернигов, 1900. 488 с.].
34. Krymskiy, A. *Do etnografii Chernihivshchyny*. Tvory: v 5 t. Vol. 3: *Movoznavstvo, folklorystyka*. Kyiv, 1973 [in Ukrainian].
[Крымский А. До етнографії Чернігівщини. Твори: в 5 т. Т. 3: Мовознавство, фольклористика. Київ, 1973. 450 с.].
35. Gorlenko, V. *Yuzhnorusskie ocherki i portrety*. Kyiv, 1898 [in Russian].
[Горленко В.П. Южнорусские очерки и портреты. Киев, 1898. 229 с.].
36. Markevich, N. (1860). *Obychai, poveriya, kukhnya i napitki malorossiyan*. Kyiv, 1860 [in Russian].
[Маркевич Н. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев, 1860. 122[2] с.].
37. *Entsiklopedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona*. T. 76. Sankt Petersburg, 1903 [in Russian].
[Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. 76. 958 с. Санкт-Петербург, 1903].
38. Vovk, F. Chubinskiy P. *Otryvki iz lichnykh vospominaniy. Ukrainskaya zhizn*. 1914. 1: 59 [in Russian].
[Вовк Ф. Чубинский П. Отрывки из личных воспоминаний. *Украинская жизнь*. Москва, 1914. № 1. С. 59].
39. Sumtsov, N. *Kulturnyye perezhivaniya. Kievskaya starina*. 1899. 8(26): 417-420 [in Russian].
[Сумцов Н.Ф. Культурные переживания. *Киевская старина*. 1899. Кн. 8. Вып. 26. С. 417—420].
40. Dovnar-Zapolskiy, M. *Sbornik etnograficheskikh materialov, sobrannykh M. Dovnar-Zapolskim. Universitetskie izvestiya*. 1896. 2: 1-48; 1896. 4: 49-96; 1896. 6: 97-128 [in Russian].
[Довнар-Запольский М. Сборник этнографических материалов, собранных М. Довнар-Запольским. *Университетские известия*. 1896. № 2. С. 1—48; 1896. № 4. С. 49—96; 1896. № 6. С. 97—128].
41. Yarotskiy, P. *Po Volynskomu Polesyu. Kievskaya starina*. 1898. 17(LXII): 1-35 [in Russian].
[Яроцкий П. По Волынскому Полесью. *Киевская старина*. 1898. № 17. Т. LXII. С. 1—35].

42. Sementovskiy, K. Oчерk malorossiyskikh poveriy i obychaev, odnosyashchikhsya k praznikam. *Molodyk: Ukrainskyi literaturnyi zbirnyk*. Sankt Petersburg, 1843 [in Russian]. [Сементовский К. Очерк малороссийских поверий и обычаев, относящихся к празникам. *Молодик: Український літературний збірник*. СПб., 1843].
43. Bazilevich, G. Mestechko Aleksandrovka Chernigovskoy gubernii Sosnitskogo uезда. *Etnograficheskiy sbornik*. Sankt Petersburg, 1853 [in Russian]. [Базилевич Г. Местечко Александровка Черниговской губернии Сосницкого уезда. *Этнографический сборник*. СПб., 1853. Вып. 1. 371 с.].
44. Peremyshliany: Mesyatseslov na god (1850, 1855, 1859, 1861) [in Russian]. [Перемышляны: Месяцеслов на год (1850, 1855, 1859, 1861)].
45. Zablada, N. Iz zvituu etnografichnoi ekspedytsii 1934 r. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. 2001. 242: 443-505 [in Ukrainian]. [Заблада Н. Из звіту етнографічної експедиції 1934 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 2001. Т. ССXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. С. 443—505].
46. Kovalchuk, N.A. Kalendarni zvychai ta obriady Rivnenskoho Polissia: lokalna spetsyfika ta transformatsii (XX — pochatok XXI st.): Dys. ... kand. ist. nauk. Kyiv, 2008. 268 s. [in Ukrainian]. [Ковальчук Н.А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: локальна специфіка та трансформації (XX — початок XXI ст.): Дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 268 с.].
47. Kolessa, F. Folklorystychni pratsi. T. 3. Kyiv, 1970 [in Ukrainian]. [Колесса Ф.М. Фольклористичні праці. Т. III. Київ: Наук. думка, 1970. 412 с.].
48. Pastushchyn, V. Selo Drochevo Beresteiskoho povitu na Polissi. Kyiv, 2014 [in Ukrainian]. [Пастушин В. Село Дрочево Берестейського повіту на Поліссі. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2014. 128 с.].
49. Noll, V. Transformatsiia hromadianskoho suspilstva: Usna istoriia ukrainskoi selianskoi kultury 1920—30-kh rr. Kyiv, 1999 [in Ukrainian]. [Нолл В. Трансформація громадянського суспільства: Усна історія української селянської культури 1920—30-х рр. Київ: Родовід, 1999. 560 с.].
50. Bondarchuk, P.M. Uchast viruiuchykh u bohosluzhinni ta vidznachenni sviat u radianskii Ukraini u povoiennyi period. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85583/17-Bondarchuk.pdf?sequence=1> [Бондарчук П.М. Участь віруючих у богослужінні та відзначенні свят у радянській Україні у повоєнний період. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85583/17-Bondarchuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 19.01.2023)].
51. Skrypnyk, H. (Ed.). Etnografichniy obraz suchasnoi Ukrainy: Korpus ekspedytsiinykh folklorno-etnografichnykh materialiv. Vol. 6: Kalendarsna obriadovist. Kyiv, 2016 [in Ukrainian]. [Етнографічний образ сучасної України: Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 6: Календарна обрядовість. Гол. ред. тому Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2016. Т. 6. 400 с.].

Надійшла / Received 10.03.2023

Nataliia STISHOVA

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Deputy Director for Scientific Work,
M.T. Rylskyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology
NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
stishovans@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6577-2325>

HISTORIOGRAPHICAL ACHIEVEMENTS AND MODERN
SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE
SPIRITUAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN CULTURE

The purpose of the article is to analyse the state of recording and studying the spiritual foundations of Ukrainian culture based on archival, written sources, and scientific works with a projection on the calendar ritual as one of the basic constants of the civilizational progress of Ukrainians. To achieve this goal, it is important to consider the chronological principles of structuring folk culture, as well as the mutual influence of the religious and secular components as integral components in the context of studying the sacred sphere. **The methodological basis** of the study is based on the principles of scientific knowledge: historicism, generalization, and a systematic approach for a comprehensive and reliable analysis of the topic, as well as a combination of general scientific methods with special historical methods. **The scientific novelty and conclusions.** Introducing new source material on traditional and modern Ukrainian calendar rituals collected during the author's field ethnographic expeditions in 1997—2012 into scientific circulation. A detailed study of the source base of this issue makes it possible to state that the mutual influence of the religious and secular components of the proposed topic requires a thorough scientific supplement. In the context of Russia's war against Ukraine and after its ending, there is a need for an effective program of state-level measures aimed at reviving and promoting traditional spiritual culture to form a unified political and civil Ukrainian nation.

Keywords: *history, ethnography, calendar rituals, festivals, religion, archival sources, written sources, Ukrainian culture, spiritual culture.*